

CSAK ÉRDEKBŐL?

NORMÁK ÉS MORÁL A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

A nemzetközi fejlesztési együttműködés motivációit számos szerző kutatta már. Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felmérje a segélyezésben érvényesülő normákat és a szereplők morális megfontolásait. A nemzetközi politikaelméletben folyó diskurzus és a segélyezés motivációinak rövid bemutatása után a szerző azt vizsgálja, hogy a normák és a morál szempontjából hogyan értékelhető a nemzetközi segélyezés, vannak-e olyan tényezők, amelyek arra utalnak, hogy e tevékenységnek morális indítékai vannak, illetve hogy mennyiben tekinthető belső késztetésnek, vagy erkölcsi kötelességnek a segélyezés.

BEVEZETÉS

A szegénység – csakúgy, mint a szegények megsegítésére való késztetés – egyidős az emberiséggel. A jótékonykodás, adakozás mindig is létezett a történelem során – bármilyen belső motiváció állt is mögötte. A nemzetközi fejlesztési együttműködés – mint az államok közötti önkéntes és kedvezményes erőforrástranszfer – a második világháború után alakult ki és ezzel együtt felmerült a kérdés, hogy vajon lehetséges-e párhuzamot vonni az államok által más országoknak nyújtott segélyezés és az egyes ember lelkiismereti, morális indítékból történő segítségnyújtása között.¹

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a politikaelmélet diszciplínájának keretei között hogyan értelmezhető a nemzetközi fejlesztési együttműködés által megvalósuló újraelosztás. Elsőként szemügyre vesszük az egyes iskolák nézeteit *a normák szerepéről* a külpolitikában, ezután a nemzetközi fejlesztési együttműködés morális megközelítését járjuk körbe: milyen *motivációk* állnak a segélyezés mögött? Mi utalhat arra, hogy morális motivációk is hatással vannak rá? Az államok által nyújtott segélyezés egy specifikus formáját, a *multilaterális segélyezést* külön is tárgyaljuk abból a szempontból, hogy vajon erkölcsi szempontból van-e különbség a multilaterális és a bilaterális támogatás között. Végül a filozófiai gondolkodás egyes tra-

---

A tanulmány a TÁMOP-4.2.2.B-10/1-2010-0023 projekt keretében kapott támogatással jelenik meg.

1 A nemzetközi fejlesztési együttműködés definíciójaként az OECD DAC meghatározása a legelterjedtebb: a *hivatalos fejlesztési támogatás* (ODA – official development assistance) olyan forrásátadás,

- amely a DAC által meghatározott (fejlődő) országokba irányul, vagy közvetlenül, vagy multilaterális intézményeken keresztül,
- amelyet állami szervek nyújtanak,
- amelynek minden egyes tranzakciója a fejlődő országok gazdasági fejlődésének és jólétének elősegítését tűzi ki fő céljául és
- amelynek minden egyes tranzakciója jellegét tekintve kedvezményes és legalább 25 százaléknyi adományelemet tartalmaz [OECD DAC Statisztikai Munkacsoport 2001].

A hivatalos fejlesztési együttműködést kiegészíti a magánszféra segélyezése: vállalatok és magánszemélyek egyaránt támogatják a fejlesztési és a humanitárius segítségnyújtást.

dícióit követve felvázoljuk a segélyezés különböző koncepcióit, amelyek morális szempontból közelítik meg a fejlődő és fejlett államok közötti kapcsolatot és az ebből adódó implikációkat.

Fontos leszögezni, hogy ezúttal nem célunk a segélyek *hatékonyságának* felmérése. Számos tanulmány foglalkozik a segélyezés eredményességével, a segélyfüggőség kérdésével. Tény, hogy a segélyek egy része haszontalannak bizonyul, különböző okokból nem jut el a rászorulókhöz, vagy nem ott fejt ki a hatását [Vö. Cassen et al. 1986, van de Walle 2001, Easterly 2006]. Jelen esetben, amikor a segélyeket morális szemszögből vizsgáljuk, eltekintünk a hatékonyság kérdéskörétől és azzal a feltevessel élünk, hogy azok általánosságban pozitív hatást gyakorolnak a kedvezményezettekre.

1. DISKURZUS A NORMÁKRÓL A NEMZETKÖZI POLITIKAELMÉLETBEN

A norma fogalma kétféle jelentéssel bír: egyrészt használhatjuk ezt a szót egy *meglévő*, azonosított viselkedésre, amely bizonyos rendszerességgel bír. Ebben az esetben a jelenlegi viselkedésminta ad okot arra, hogy abból egy jövőbeli szituáció bizonyos kimenetelére következtessünk. A norma másik jelentése pedig egy *előírt* viselkedésminta, amely esetében fennáll egy belső attitűd, amely ezt megköveteli, illetve ennek megsértését elutasítja [Carlsnaes et al. 2002: 143]. A nemzetközi fejlesztési együttműködés normatív szempontból való vizsgálatánál az utóbbi jelentést érdemes figyelembe vennünk. Természetes, hogy a normák bizonyos esetekben konfliktusba kerülnek egymással,² s azt is megfigyelhetjük, hogy a megfelelő külpolitikai súllyal rendelkező szereplők az egyszerű államérdek szerinti cselekedetüket is alá tudják támasztani normákkal. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az erkölcsi normák nem képezhetik tudományos diskurzus tárgyát, hiszen a nemzetközi politikaelmélet iskolái maguk is nagyon különböző módon határozzák meg a normák szerepét.

A klasszikus realisták számára a morális alapokon nyugvó politika *az államérdek iránti elkötelezettséget* jelenti: az államvezetés normatív feladata az adott ország érdekeinek képviselése az amúgy anarchikus nemzetközi rendszerben. Mind a klasszikus realisták, mind a neorealisták szerint a normák egy-egy aktor hatalmának megnyilvánulásai. A *racionalista* álláspont számára a normák szerepe abban merül ki, hogy az egyes szereplők stratégiájára hatással vannak: segítik a koordinációt. Az angol iskola szerzői számára a nemzetközi rendszerben való legalább minimális kooperáció előmozdítása a normákkal kapcsolatos elmélet központi eleme. Az *idealista* politikaelmélet ezzel szemben azt érzi feladatának, hogy az erkölcsi normák hangsúlyozásával a politikai életet a lehető leginkább közelítse azokhoz.

Az elmúlt másfél évtized a normákkal foglalkozó politikaelmélet felemelkedését hozta magával: a nemzetközi és a hazai politika határvonala kérdésessé vált és a belpolitikai élet normáinak nemzetközi alkalmazhatósága felkeltette a kutatók érdek-

2 A nemzetközi élet kogens normái esetében a klasszikus példa a humanitárius intervenció: melyik norma az erősebb, a belügyekbe való be nem avatkozás, vagy a népiirtás tilalma?

lődését. A normák és morális elvek egyszerű transzformációja nemzetközi szintre azonban nem magától értetődő. Az események és cselekvések morális megítélését nagyban meghatározza, hogy a közösség természetét és kiterjedését hogyan értelmezzük: a normát érintő kérdésekre „kozmpolitita” vagy közösségeken alapuló válaszokat adunk [Carlsnaes et al. 2002: 138]. A segélyezés megítélésében a különbség abban mutatkozik meg, hogy a „kozmpolititák” számára a nemzeti-állami határok nem jelentenek különbséget a szegénységgel szemben való morális kötelezettség terén, a közösségeken alapuló etikát hirdetőik viszont másként ítélik meg az egy-egy társadalomhoz tartozók közötti morális kötelezettségeket. A dilemma közismert és Magyarországon is aktuális: a magyarországi szegénység vagy a globális szegénység ellen kell-e vajon inkább küzdeni, illetve mi a helyes arány a két irányba mutató erőfeszítések terén.

Míg korábban a nemzetközi életre vonatkozó normák alkotása az államok monopóliuma volt – amire természetesen nagy hatása volt a társadalmi környezetnek –, a nemzetközi rendszer egyre komplexebbé válásával a normák kialakulását már nem ellenőrzik egyértelműen az államok: a transznacionális cselekvés minden szereplője – legyen szó egyénekről, vállalatokról, vagy civil szervezetekről – képes lehet arra, hogy normákat alkosson és ezeket fokozatosan számon is kérje az államon. Példa erre a civil szféra szerepe a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozásában, vagy a taposóaknak elleni küzdelemben. Ez a *normaalkotó szerep* a segélyezés területén is érvényes: az államok hivatalos fejlesztési segélyeinek növelése a közvélemény és a civil társadalom nyomásgyakorlásának is köszönhető.

2. A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS MOTIVÁCIÓI

A nemzetközi segélyezést motiváló tényezőket három csoportba oszthatjuk:

1. *Gazdasági, kereskedelmi érdekek.* A fejlesztési segély célja, hogy a donor gazdasági pozícióit megerősítse a támogatott államban és hogy biztosítsa az olcsó nyersanyag jelenlétét a világpiacon, hiszen a fejlett államok a világgazdasági interdependenciák következtében egyre inkább függenek a szegényebektől, mint exportpiactól és mint nyersanyagellátótól. A már kialakult gazdasági kapcsolatok megőrzését szolgálja, hogy a volt gyarmattartók a volt gyarmataikat erőteljesebben támogatják. Ha döntőnek fogadjuk el ezt az okcsoportot, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a fejlesztési segélynek nem célja a kedvezményezett ország fejlődése, hanem arra irányul, hogy a jelenlegi helyzet konzerválódjon a donor számára kedvező gazdasági kapcsolatok fenntartása, illetve kialakítása mellett.
2. *Politikai, biztonsági érdekek.* Ide tartozik az a szándék, hogy a donor a kedvezményezett államot szövetségesként kívánja megnyerni politikai céljai eléréséhez, valamint hogy stabilizálni szeretné az adott ország hatalmi struktúráját. A hidegháború időszakában sok ilyenre volt példa. Természetesen szoros a kapcsolat a nemzetközi fejlesztési együttműködés és a biztonságpolitikai megfontolások között: nemcsak a katonai biztonság, hanem a migráció, a környezeti változások interdependens volta miatt is. Azok a posztkonfliktusos országok, amelyek – legalábbis a donorok percepciója szerint – jelentős globális biztonsági kockázatot

jelentenek, kiemelkedően sok támogatást kapnak, mint például Afganisztán vagy Irak.

3. A *morális okokat* egyaránt lehet idealista és konstruktivista nézőpontból magyarázni. A *realista álláspont* szerint a nemzetközi segélyezés nem más, mint a donorállam stratégiai érdekei érvényesítésének eszköze. Ezt jól szemlélteti *Hans Morgenthau* cikke, amelyben a segélyek hatféle típusát különbözteti meg, közülük egyedül a humanitárius segítségnyújtást tekinti nem politikai célúnak.³ A vilárendszer-elmélet követői számára a nemzetközi segélyek éppúgy a gazdasági dominanciát fejezik ki és tartják fenn, mint bármilyen egyéb gazdasági jellegű kapcsolat. Habár a liberális gondolkodók általában támogatják a segélyezést, viszonylag ritkán foglalkoznak annak morális, etikai oldalával, sokkal inkább abban látják szerepét, hogy előmozdítja a kereskedelmet, amelyen keresztül megvalósul a jólét és a stabilitás [Hattori 2003: 230]. A *konstruktivista* elmélet a segélyek indítékainak vizsgálatát a döntéshozatal és az egyes döntéshozók elemzésén keresztül végzi.

A következőkben egy olyan koncepciót vizsgálunk meg, amely empirikus adatok elemzésével próbálja bizonyítani a segélyezés morális indítékait.

3. A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS MORÁLIS MEGHATÁROZOTTSÁGA

D. H. Lumsdaine, a yale-i egyetem docense amellelt érvel [1993], hogy a külföldi segélyezést többek között morális indítékok határozzák meg, mivel annak jellemzőit nem magyarázzák elégséges módon a gazdasági és politikai érdekek. Hangsúlyozza, hogy ez nem zárja ki a politikai és gazdasági érdekek meglétét, de empirikus adatokkal támasztja alá azt, hogy a morális indítékok jelentősek abban a döntésben, hogy egy adott ország segélyt nyújt. Érvelését részben a racionalizmus kritikájával támasztja alá, hiszen racionális döntés nem lehetséges, amíg nem ismerjük tökéletesen a világ jellegét: éppen az információhiány okozza azt, hogy nem egyértelmű, milyen célt kell követnie egy aktornak, ezért magát a célját is befolyásolják normái [1993: 20].

A morális normák, koncepciók hatását a nemzetközi politikában három okkal magyarázza. Egyrészt a belpolitikai *igazságosságfelfogás* szisztematikus módon áttevéődik a nemzetközi életbe. Azzal, hogy a belpolitikában előtérbe kerültek a szociális szempontok, létrejött a jóléti állam, az ehhez kapcsolódó igazságosságfogalmat a nemzetközi politikára is alkalmazni kezdték. Ezt bizonyítja, hogy azok a személyek támogatják a gazdasági javak szociális alapon történő nemzetközi újraelosztását, akik ezt a nemzetgazdaságon belül is pártolják [Lumsdaine 1993: 22-24]. Másrészt figyelembe kell vennünk a nemzetközi társadalom által az államra gyakorolt hatást [1993: 25]: a nemzetközi fejlesztési együttműködés terén is megfigyelhetjük,

³ Morgenthau (1962) beszél a humanitárius segítségnyújtásról, az általa „subsistence” segélynek nevezett, a költségvetési hiány kiegészítését célzó segélyről, a katonai segítségnyújtásról, a másik állam vezetőinek egyszerű fizetéséről, amelyet a modern korban fejlesztési együttműködésnek álcáznak, presztízsszegélyezésről, amely gazdaságilag igen kevés haszonnal bír, de mindkét fél számára presztízst jelentő óriásberuházásokból áll, valamint a valódi gazdasági fejlődést szolgáló támogatásról.

hogyan az államok igazodnak azokhoz a nemzetközi normákhoz, amelyek meghatározzák a viszonyrendszert, amelyben léteznek. Találó példa erre az Európai Unió új tagállamainak igazodása a közösség által megkövetelt fejlesztési normákhoz. Lumsdaine harmadik tényezőként azt a lehetőséget említi, amely szerint *maga az adott intézmény* hoz létre olyan szabályokat, amelyek ezután befolyásolják a működését: a nemzetközi fejlesztési együttműködés mint intézmény létrehozásához szükség volt egy szakértői gárda létrejöttére, a közvélemény megfelelő mértékű tájékoztatására; az intézmény létrejöttékor éppen ezek a szakértők, vagy a közvélemény fogják a segélyekben érvényesülő morális elveket számon kérni [1993: 25].

Lumsdaine vizsgálja a nemzetközi fejlesztési együttműködés egyes tényezőit, a kedvezményezett és donor országokat, a segélyezést támogató politikusokat és a közvéleményt, valamint a segélyezés jellegzetességeinek alakulását. A multilaterális intézmények által elosztott segélyek arányának jelentős növekedése azt jelzi, hogy jelentős szerepe van a morális indítékoknak a segélyezésben, hiszen a donorállam kevésbé tudja saját érdekeit érvényesíteni abban az esetben, ha támogatása egy nemzetközi szervezeten keresztül jut el a kedvezményezetthez. Az ún. *kötött segélyek* arányának csökkenése ugyancsak arra utal, hogy a donorok akár saját érdekeik háttérbe szorításával is hajlandóak bizonyos mértékben javítani a támogatás hatékonyságát.

A segélyek allokációjának vizsgálata azt mutatja, hogy a gazdasági érdek nem magyarázza elégséges módon a támogatás elosztását egyes országok között. A legszegényebb országok nagyobb arányban részesülnek segélyekben, mint amennyire azt a donorok gazdasági érdekei indokolnák. A gazdasági illetve biztonságpolitikai önérdék nem kizárólagos voltát mutatja az is, hogy a legnagyobb donorok éppen a skandináv államok, ellentétben például az Egyesült Államokkal, amelynek – főként az általa vizsgált hidegháborús időkben – a leginkább érdeke fűződhetett ahhoz, hogy külpolitikai céljait érvényesítse a segélyezésen keresztül. Elemzése nem tekinthető teljesnek, hiszen csak azt mutatta ki, hogy a gazdasági érdekek, illetve a hidegháború szövetségi rendszereinek fenntartásához fűződő érdekek nem magyarázzák elégségesen a segélyezést, nem foglalkozott azzal, hogy a globális, nem katonai biztonság mint érdek mennyiben játszik szerepet a posztbipoláris rendszerben.

Habár Lumsdaine nem írhatott még róla, ide kívánczik két humanitárius katasztrófa az 1990-es évekből. A nemzetközi közösség *szomáliai szerepvállalása* – katonai értelemben és a segélyezés szempontjából egyaránt – nem magyarázható elégségesen politikai és gazdasági megfontolásokkal. A humanitárius motiváció jelentős szerepet játszott – még akkor is, ha a katonai szerepvállalás kudarcba fulladt. A *ruandai* népiirtást követő segélyezési hullám pedig egy további példája a morális alapon történő segélyezésnek. Mivel a népiirtást politikai okokból (részben a szomáliai kudarc megismétlődésétől félve) tétlenül nézte a világ, az azt követő időszakban kiemelkedően magas arányban kapott az ország támogatást. Mivel ezt a tényt sem magyarázzák kellőképpen a politikai és gazdasági érdekek, feltételezhetjük, hogy ez legalábbis részben a donorok rossz lelkiismeretének tudható be.

Lumsdaine a nemzetközi fejlesztési együttműködést támogató politikusok és a közvélemény vizsgálata során is arra a következtetésre jut, hogy azok számára fontos a segélyezés, akik a belpolitikában is a jóléti állam, az erős szociális háló, valamint a jelentős állami redistribúció hívei. Erős a korreláció a donorországok lakos-

sága körében a keresztény hit és a segélyezés támogatása között. Ez a két jellegzetesség Lumsdaine számára ugyancsak azt támasztja alá, hogy erkölcsi normák alapján szerveződik a segélyezés.

Mindezek alapján Lumsdaine arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi fejlesztési együttműködésben jelentős szerepet játszanak a normák és a morális motívációk.⁴ Azóta – főleg az ezredforduló óta – előtérbe kerültek a biztonsági szempontok a segélyezésben. Ezzel párhuzamosan azt is megfigyelhetjük, hogy retorikai szinten igyekeznek több katonai beavatkozást humanitárius színben feltüntetni. Az államépítés koncepciója is jól megközelíthető egyfajta morális kötelezettségként. Még ha nem is feltétlenül igazak a hangzatos humanitárius célok, amelyeket meghirdetnek, jeleznek egyfajta igényt arra, hogy morális szempontból jó színben tüntessenek fel bizonyos cselekedeteket.

4. MULTILATERÁLIS INTÉZMÉNYEK – ETIKUSABB-E A MULTILATERÁLIS SEGÉLY?

A nemzetközi fejlesztési együttműködés egyre jelentősebb részét multilaterális intézmények juttatják el a kedvezményezettekhez. A multilaterális segélyezés aránya 1960-ban 7 százalékot, 2010-ben pedig már 30 százalékot tett ki.⁵ A multilaterális támogatás kiegyenlíti az egyes donorországok érdekeit a segélyezésben, nem preferálja a bilaterális donorhoz egyoldalúan kötődő országokat. A donor érdekérvényesítési lehetőségei sokkal szűkebbek, mint a bilaterális segélyezés esetében. A multilaterális intézmények által szétosztott támogatás fókuszál leginkább a legszegényebb államokra. Lumsdaine [1993] számára, mint láttuk, a multilaterális segélyek arányának növekedése jelentős indikátora annak, hogy a támogatások nem magyarázhatóak kizárólagosan az államok önérdékével.

Mivel a multilaterális intézményeken keresztül lebonyolított segélyezés elfedi a donor identitását, *Hattori* párhuzamba állítja az egyének intézményesült jótékonyosságát, azaz a karitatív/fejlesztési civil szervezeteknek történő adakozást az államok multilaterális szervezetekbe történő befizetésével [2003: 237–243]. Ez az összehasonlítás segíti az elemzést, első látásra pedig egyértelmű jelzése annak, hogy a multilaterális segély erkölcsi indítékokból születik és nem áll mögötte önérdék, mint ahogy a lakossági adományokat is nehezen lehet önérdékkel magyarázni. Két jelentős különbségre azonban fel kell hívni a figyelmet: a segélyeket elosztó multilaterális szervezeteket maguk a donor-, illetve a kedvezményezett államok alkotják, míg a civil szervezetek tagsága jóval kisebb, mint támogatóik köre. Ebből adódik, hogy a multilaterális segélyek elosztására jóval nagyobb hatást gyakorolnak a donorok, mint a civil szervezetek munkájára a támogatók. További fontos különbség, hogy a civil szervezetek általánosságban vagy vallási, vagy szekuláris *filantróp eszmék* alapján folytatják munkájukat – az állami segélyeket elosztó multilaterális intézmények ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi fejlesztési együttműködés a nemzetközi béke és jólét elérésére törekszik. Ez a magyarázat az arisztotelészi

⁴ Lumsdaine [1993: 41] számításai szerint könyve megírásának időpontjában a segélyek mintegy egyharmada szolgált önérdéket.

⁵ A szerző számításai az OECD [2012] adatai alapján.

polgári etikához áll közel, amely szerint az egyes aktor (itt: állam) feladata a közösség (itt: nemzetközi közösség) érdekeinek előmozdítása [Hattori 2003: 239].

A nemzetközi fejlesztési együttműködés morális szempontból történő elemzéséhez érdemes egy pillantást vetni az *OECD Fejlesztési Segítségnyújtási Bizottsága* (DAC) szerepére a donorok megítélésében. A DAC feladata, hogy az egyes donorok segítségnyújtását monitorozza, értékeli; éves jelentésében, valamint a „peer review”-kban számos kritikát, etikai megítélést alkalmaz. Jelentős szerepet játszott a DAC abban, hogy mind a kötött segélyezés, mind a hitelként nyújtott támogatás aránya lecsökkent az összes támogatáson belül.⁶ Mindkét gyakorlat kifejezetten a donorok gazdasági érdekeit szolgálja, a fejlődő országok számára azonban hátrányos. A segélyezés etikai szempontjainak érvényesülését mutatja tehát, hogy a donorok kötetlenné tették a segélyek nagy részét, valamint nagyobb mértékben nyújtanak vissza nem térítendő támogatást. Mindezt pedig egy általuk létrehozott, szupranacionális jogkörökkel nem rendelkező intézmény érte el.

5. A SEGÉLYEZÉS MINT ÖNKÉNTES ADOMÁNY

A multilaterális segélyezés értékelésénél már láttuk azt a koncepciót, amely szerint a fejlesztési támogatás a donor jótékonyságának jele. Hattori 2003-as cikkében a fejlesztési segélyeket új kontextusba helyezi, a nyugati erkölcsi hagyomány szerinti adakozás új, államok közötti megnyilvánulásának tekinti [232. old.].

Az adomány, illetve ajándék társadalomtörténeti szempontból nem annyira anyagi megnyilvánulásában volt jelentős, hanem azáltal a társadalmi kapcsolat által, amelyet létrehozott. Az adományozáson keresztül létrejövő társadalmi kapcsolat fontos jellemzője a viszonyosság: az adományt elfogadóra társadalmi kötelezettséget ró. A viszonyosság elvének a felfüggesztése a két fél közötti társadalmi hierarchia jelzése: *Bourdieu* szerint a nem viszonzott adomány a szimbolikus dominancia jele, amely által a hatalommal bíró fél nagylelkűként jelenik meg, az adományt elfogadó pedig hála kimutatására kötelezett [Bourdieu 1990, idézi: Hattori 2003: 233].

A külföldi segélyek jelentős részét – legalábbis amennyiben nem konkrét politikai vagy gazdasági engedményeket várnak ellenszolgáltatásként – *viszonzatlan adománynak* tekinthetjük. Hattori tehát arra a következtetésre jut, hogy a segélyprojektek tartalma és célja valójában jóval kisebb, mint a jelenlegi világpolitikai (és világgazdasági) hierarchiát jelző és megerősítő hatása [2003: 233-234]. A szerző példaként hozza fel, hogy Japán az 1995-ös kobei földrengés esetében határozottan elutasította a felajánlott humanitárius segítségnyújtást [2003: 243], hiszen donorstátusza a nemzetközi hierarchiában elfoglalt helyét mutatja, a segélyek elfogadását pedig presztízavesztésnek érezte volna. Hasonló okokból utasította el India a cunami után a segítséget, sőt nyújtott segítséget más érintett országnak.

A segélyezés jótékonyágként való felfogásával szembehelyezkedik a *jogi megközelítés*: hasonlóan ahhoz, hogy az államon belüli erőforrás-redistribúció a hátrá-

6 Vö. OECD [2011: 224]: 1980 és 2009 között kb. 45 százalékról 90 százalékra nőtt a kötetlen segélyek aránya a bilaterális segélyeken belül. A kedvezményes hiteleket és adományokat egyaránt tartalmazó ODA adománya eleme kisebb mértékben, 60 százalékról 65 százalékra nőtt.

nyos szociális helyzetűek számára jog, a nemzetközi fejlesztési együttműködés szószólói az emberi jogok univerzális mivoltára hivatkozva jogként definiálják a segélyekben való részesülést.

6. A SEGÉLYEZÉS MINT KÖTELESSÉG

Számos gondolkodó úgy tekint az erőforrások nemzetközi redistribúciójára, mint a gazdagabbak erkölcsi kötelességére. Mielőtt ezt a kérdést megvizsgáljuk, el kell különítenünk az erkölcsi kötelesség alanyainak két síkját: az egyéneket és az államokat, amelyek a hivatalos nemzetközi fejlesztési együttműködést finanszírozzák. Az etika hagyományos alanya az ember, ahhoz azonban, hogy az államot is olyan aktornak tekinthessük, amelyre erkölcsi kötelességek hárulhatnak, vagy a személyekre vonatkozó tulajdonságokat kell átvinnünk az államra – meg kell személyesítenünk őket –, vagy az egyének kötelességeiből kell eredeztetnünk az állam kötelességeit. Előbbi esetben *Alexander Wendt* [1999] konstruktivista álláspontját fogadhatjuk el, amely szerint az állam ontológiai értelemben vett valós aktor, identitása, érdekei, képességei más államokhoz képest határozódnak meg. Utóbbi esetben az egyes állampolgár a reá háruló erkölcsi kötelességnek úgy tesz eleget, hogy befizeti az adóját, s az állam az egyes polgárainak támogatását aggregálja. Az egyén befolyásolja – a demokrácia eszközeivel – az állam politikáját és éri el, hogy az állam segélyezési politikát folytasson.

Bármelyik elvet fogadjuk is el helyesnek, *Opeskin* nyomán [1996], a filozófiai gondolkodás egyes áramlatait követve megvizsgálhatunk három olyan elvet, amely szerint a fejlődő államok, illetve azok lakosainak támogatása erkölcsi kötelesség: az *emberiességen*, a *korrektív igazságosságon* és a *disztributív igazságosságon* alapul. Az emberek jelentős része egyetért azzal az állítással, hogy erkölcsi kötelességünk az emberi szenvedést enyhíteni, ha azt kevés személyes áldozathozattal megtehetjük. Az etikai gondolkodás számára ez az elv univerzális, habár vitatott, hogy több kötelességgel tartozunk-e saját közösségünk tagjainak, mint az egész emberiségnek. Az utilitárius tradícióban gyökerező, teleologikus érvelést alkalmazó *Singer* [1972] úgy véli, az emberiességből fakadó erkölcsi kötelességeink földrajzi távolságtól és nemzetállami határoktól függetlenül érvényesülnek. Az 1971-es bangladesi éhínség idején írott cikkében premisszaként felteszi, hogy az éhhalál erkölcsi értelemben rossz, így arra a következtetésre jut, hogy tulajdonképpen kötelességünk jövedelmünk jelentős részéről lemondani hiányt szenvedő embertársaink érdekében. Az utilitárius filozófiai gondolkodást tükrözi *Singer* elve, amely szerint addig a pontig kell a jólétben élőknek segélyezni, ahol az anyagi javak számukra megnyilvánuló határhaszna már megegyezik azoknak a segélyezettnek számára megnyilvánuló határhasznával. Belátva, hogy radikális elvei nem egyeznek a társadalom felfogásával, állításának egy gyengébb változatát is megfogalmazza: ha lehetőségünk van arra, hogy valami rossz bekövetkeztét megakadályozzuk anélkül, hogy valami erkölcsi értelemben véve jelentőset feláldozzunk, meg kell azt tennünk. Habár *Singer* az első elvet tartja helyesnek, a második is komoly következményekkel jár mind az egyének, mind az államok társadalmi cselekvése számára, hiszen a bangladesi éhínség enyhítését kivonja a jótékonyág köréből, és erkölcsi kötelességé teszi.

Az emberiségéből fakadó kötelességet illetően hasonló eredményre jut *Stanley Benn* is, ő azonban *deontológiai* érvelés révén: Benn elmélete szerint az alapvető erkölcsi elv a személy tisztelete [Benn 1988, idézi: Opeskin 1996: 25–26]. Számára a személy tisztelete a személyközi kapcsolatok alapja, egy minimális feltevés. A személy tisztelete azonban azt implikálja, hogy a létfenntartás minimális szintje egy jog: az tehát, hogy biztosítsuk számára a létfenntartáshoz szükséges javakat, abból adódó kötelességünk, hogy őt egyszerűen önálló, élő személynek fogadjuk el.

A segítségnyújtást emberiségéből fakadó kötelességnek tekinti a keresztény tanítás is. Az Isten előtti egyenlőség és a felebaráti szeretet parancsa a keresztény ember számára kötelességé teszi a segítségnyújtást, amely ebben az összefüggésben az irgalmasság cselekedetének tekinthető. Hasonló elvek fedezhetők fel más vallások erkölcsstanában is. A fenti két elmélettől azonban meg kell különböztetnünk a valláserkölcshöz épülő koncepciót: míg az előbbi kettő esetében az alapvető szükségleteiben hiányt szenvedő személynek – erkölcsi értelemben – joga van a segítséghez, a keresztény tanítás a donorra is fókuszál és az ő erkölcsi kötelességeit, az adakozás személyiséget gazdagító hatását is hangsúlyozza. A keresztény tanítás nem tekinti abszolút értelemben vett rossznak a szegénységet, a segítségnyújtás elmulasztását viszont egyértelműen bűnnek nevezi.

A korrektív igazságosság – már Arisztotelész által is megfogalmazott – elve a *jóvátételen* alapul. A nemzetközi segélyezést motiváló erkölcsi tényezők között valószínűleg szerepe van a mai fejlett államok múltbeli viselkedése kompenzálásának.⁷ Jó példa erre, hogy 1974-ben az új nemzetközi gazdasági rendszer létrehozásáról szóló deklaráció kijelenti, a gyarmati uralom alatti országoknak, területeknek és népeknek teljes kompenzációra van joguk a kizsákmányolásuk miatt – még akkor is, ha ez csak egy elméleti deklaráció. A korrektív igazságosságot azonban gyakorlati szempontból rendkívüli mértékben korlátozza egyrészt, hogy a múltbeli tevékenységek által okozott károk felmérése lehetetlennek bizonyul, másrészt pedig, hogy nincsen általánosan elfogadott elv, amely meghatározná, mely időtartamra vonatkozik a jóvátételi kötelezettség. Elvi síkon is kérdéses, mennyiben terheli a jelenlegi generációkat a felelősség elődeik tettei miatt.⁸ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fejlett országokból a fejlődőkbe irányuló redisztribúcióban nem érhetőek tetten a múlt jóvátételére irányuló erkölcsi megnyilvánulások.

A javak társadalmon belüli megoszlásával foglalkozik a disztributív igazságosság elmélete is, ami önmagában is egy érték (*Kapstein* [1999] értelmezésében ráadásul globális közjószág). Az elosztás/eloszlás igazságosságát meghatározhatjuk érdem, szükséglet, vagy bármilyen egyéb tényező alapján is. A disztributív igazságosság gondolatát a javak egy adott társadalmon belüli elosztására alkalmazták, így *Rawls* híres igazságosságelmélete [1971] is elsősorban a közösségen belüli igazságosságra vonatkozik. Gondolatainak vezérfonala, hogy saját jövőbeli helyzetüket nem ismer-

⁷ Általánosan megfigyelhető tény, hogy a volt gyarmattartó államok a volt gyarmataikat segélyezik leginkább. Ez magyarázható azzal, hogy a donorer egyfajta jóvátételt éreznek szükségesnek a gyarmatosítóként elkövetett tetteik miatt, de valószínűleg legalább ennyire fontos, hogy a volt gyarmatokkal való gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok megerősítését/megtartását célozzák a segélyek.

⁸ Megjegyzendő, hogy a nemzetközi rendszert destabilizálná, ha a korrektív igazságosságot számszerűsítve és következetesen érvényesíteni kívánnák az államok.

rő egyének olyan elosztást fogadnának el igazságosnak, amely a közösségen belül a legrosszabb helyzetben lévő egyének helyzetét a lehető legnagyobb mértékben javítja. Rawls megkísérelte a „tudatlanság fátylára” vonatkozó elméletét a nemzetközi rendszer szintjén is alkalmazni: a belsőleg már igazságosan szerveződő társadalmak képviselői összegyűlnek, hogy a nemzetközi rendszer kialakításáról döntsenek. Az államok vezetői – a „tudatlanság fátyla mögött” – nincsenek tisztában saját országuk helyzetével, ezért olyan politikai elveket fogadnak el, amelyek ma is léteznek a nemzetközi jogban: az önrendelkezés, a be nem avatkozás, az önvédelemhez való jog elvét. Elméletéből azonban hiányzik a javak nemzetközi újraelosztására vonatkozó iránymutatás, ezért hiányosnak tekinthető.

A közösségen belüli disztribúció igazságosságát sikeresebben alkalmazza a nemzetközi szintre *Charles Beitz* [1975, 1979], aki Rawls elméletét fejlesztette tovább. Beitz elutasítja azt a kiindulási pontot, amely szerint igazságosságról csak egy együttműködő, szoros kapcsolatokkal rendelkező közösségben beszélhetünk. Amellett érvel, hogy interdependens világunkban az államok közötti kapcsolat már elégséges ahhoz, hogy a nemzeti-állami határokat ne tekintsük erkölcsi kötelezettségeink határának. Véleménye: a tudatlanság fátyla mögött a döntéshozók nem tennének különbséget emberek között olyan, etikai szempontból véletlenszerű tényezők alapján, mint az adott nemzethez való tartozás, tehát a hazai, adott társadalmon belüli igazságos elosztás ugyanúgy érvényes a javak nemzetközi elosztására. Beitz igazságosságelmélete tehát azt jelenti, hogy nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is erkölcsi kötelesség a segélyezés mint jövedelem-redisztribúció.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az előbbiekből kiviláglik: a fejlesztési segélyek nem magyarázhatóak kizárólag gazdasági-politikai érdekekkel, nagy jelentőséggel bír a mögöttük meghúzódó morális motiváció. Lumsdaine a segélyezés jellegzetességeit, a donorok illetve a segélyezettek kilétét, az egyes aktorok hozzáállását megvizsgálva igazolva látja hipotézisét, amely szerint a nemzetközi fejlesztési együttműködés morális cselekedet.

Megismerkedtünk a segélyezés egy olyan koncepciójával, amely a jótékonyság egy gesztusának tekinti azt, valamint az elméletek három olyan csoportjával, amelyek szerint a nemzetközi segélyezés a fejlett államok, illetve azok lakosai számára erkölcsi kötelesség. Első esetben a donor eleget tehet saját erkölcsi elvárásainak, s igazodhat a nemzetközi közösség elvárásaihoz, ám nem feledhetjük el azt a tényt, hogy ezzel kifejezi és hangsúlyozza saját pozícióját a nemzetközi rendszerben.

Amennyiben az emberiségből, illetve a különböző igazságosságfogalmakból eredtetjük a segélyezésről alkotott nézeteinket, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mind az egyének, mind az állam erkölcsi kötelessége a fejlődő országoknak és lakosainak nyújtott támogatás. Ami az érem egyik oldalán kötelesség, az a másik oldalon – legalábbis morális értelemben véve – jogot keletkeztet. A segélyezés jogként való megközelítése kiszűrheti azt a káros hatást, amely kiszolgáltatótá, a fejlettek jótékonykodásától függővé teszi a fejlődő országokat. Gyakorlati szempontból azonban komoly problémát okoz a segélyfüggőség, ami abból fakad, hogy a támogatást járandóságnak tekintik a kedvezményezettek.

A világban tapasztalható egyenlőtlenség mértékét látva, valamint amiatt, hogy a világ lakosságának jelentős része nem rendelkezik az egészséges és önálló élethez szükséges alapvető javakkal, elfogadhatatlan az a koncepció, amely szerint a jólétben élők jó szándékától, jótékonykodásától függ, hogy támogatják-e a szegénységben élőket. A múltbéli események korrekcióján alapuló jövedelem-redistribúció vonzó elv, és valószínűsíthető, hogy bizonyos mértékben meg is található a segélyezés motivációi között, ám nem ad elégséges iránymutatást, hiszen nem szól arról, hogy milyen szerep jut a nem gyarmatosító fejlett államoknak, valamint a soha nem gyarmatosított fejlődő országoknak. A disztributív igazságosság koncepciója filozófiailag megalapozott ugyan, ám távol áll a legtöbb ember intuitív igazságosságfelfogásától. Az emberiségből fakadó kötelezettségeink azonban nyilvánvalóak.

IRODALOM

- Beitz, Charles (1975): „Justice and international relations” *Philosophy and Public Affairs*. 4(4): 360–389.
- Beitz, Charles (1979): *Political Theory and International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Benn, Stanley (1988): *A Theory of Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity.
- Cassen, Robert et al. (1986): *Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force*. Oxford: Clarendon Press.
- Carlsnaes, Walter–Risse, Thomas–Simmons, Beth A. (szerk.) (2002): *Handbook of International Relations*. London: Sage Publications.
- Easterly, William (2006): *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*. New York: Penguin Press.
- Hattori, Tomohisa (2003): „The moral politics of foreign aid” *Review of International Studies* 29(2): 229–247.
- Kapstein, Ethan B. (1999): „Distributive Justice as an International Public Good: a Historical Perspective.” in.: Kaul, Inge et al. (szerk.): *Global Public Goods. International Cooperation in the 21st Century*. Oxford; Oxford University Press.
- Lumsdaine, David Halloran (1993): *Moral Vision in International Politics. The Foreign Aid Regime, 1949–1989*. Princeton: Princeton University Press.
- Morgenthau, Hans (1962): „A Political Theory of Foreign Aid” *The American Political Science Review* 56(2): 301–309.
- OECD DAC Statisztikai Munkacsoport (2001): *ODA-támogatás vagy sem? DCD/DAC/STAT(2001)8*.
- OECD (2011): *Development Co-operation Report 2011, 50th Anniversary Edition*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2012): „Statistical annex”, in *Development Co-operation Report 2012: Lessons in Linking Sustainability and Development*. Paris: OECD Publishing.
- Opeskin, Brian R. (1996): „The Moral Foundations of Foreign Aid” *World Development* 24(1): 21–44

- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Harvard: President and Fellows of Harvard College,
- Singer, Peter (1972): „Famine, Affluence, and Morality” *Philosophy and Public Affairs* 1(1): 229–243.
- Van de Walle, Nicolas (2001): *African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979–1999*. New York: Cambridge University Press
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press